

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Яцини Олени Федорівни

«Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства»,

представленої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Звернення до теми постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства вважаємо актуальним науковим дослідженням, в якому експліковані тенденції змін у шлюбі, сім'ї, партнерстві та батьківстві отримують теоретико-методологічне пояснення. Аналізовані практики шлюбно-сімейного партнерства та батьківства є маркером, що вказує на системні зміни соціальних інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства, пов'язані із гендерними аспектами сімейних ролей, вибором сімейних/індивідуальних цінностей, дистанціюванням від традиційного структурно-функціонального підходу на користь стосунків пари. Як феномен соціальної реальності досліджувані практики розглядаються через розуміння соціальних практик та сутнісних ознак постмодерної особистості, що, у свою чергу, указує на зміни у смислотворенні стосунків у шлюбі, партнерстві, батьківстві. У зв'язку з цим тема дисертаційної роботи О. Ф. Яцини є актуальним науковим дослідженням, яке відповідає викликам сьогодення.

Зміст дисертації викладено відповідно до вимог. Зокрема, у вступній частині дисертації наведено чіткі та в цілому виважені формулювання щодо теоретико-методологічних основ дослідження, основні розділи дисертації є чітко структурованими, у них логічно подані результати наукового пошуку й емпіричного дослідження відповідно до визначених мети та завдань. Варто відмітити відповідність структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті. Кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його. Опрацьована широка джерельна база за темою дослідження.

Зокрема, у *першому розділі* дисертації «Концептуальні основи дослідження постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик

шлюбно-сімейного партнерства та батьківства» висвітлено теоретико-методологічне підґрунтя дослідження соціальних практик як соціальних дій; здійснено аналіз змісту категорій «ідентичність», «стосунки», «цінності», «сенси»; презентовано процес самореференції ідентичності; проаналізовано соціально-психологічний контекст понять «сім'я», «шлюб», «батьківство», «партнерство». Теоретичний аналіз дозволив дисертантці встановити, що зі зміною ціннісно-сміслових параметрів життя втрачають універсальний смисл соціальні стандарти, слабшають і нівелюються норми. Цілком логічно робиться висновок про трансформування габітусу сім'ї і творення габітусу партнерства. Аналіз категорії «ідентичність» та розуміння самореференції як системи операцій самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення та самоздійснення ідентичності в дискурсивному полі смислів міжособової взаємодії мінливих ідентичностей дозволили твердження, що в умовах постмодерної соціальності механізм зміни ідентичності полягає не у «практиці повторного означування», а у процесі самореференції ідентичності в практиках. Слід зазначити доцільність звернення здобувачки до висвітлення категорії «стосунки» і «партнерство», яке дозволяє змістити акцент на вивчення практик партнерства. Авторка аргументовано розглядає питання про деабсолютизацію сімейних цінностей і аксіологічний плюралізм практик партнерства та батьківства. У даному розділі привертають увагу запропоновані автором поняття «габітус партнерства», «дискурс традиційної сім'ї», «позаінституційний» дискурс, тлумачення «практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства» та «самореферентної ідентичності», які дозволяють чіткіше зрозуміти позицію авторки щодо змісту постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

У другому розділі – «Диспозиція сімейності і конфігурації шлюбно-сімейних практик: початок змін» способом дескрипції корпусу прислів'їв про шлюб та сім'ю дисертанткою виявлені соціокультурні коди та смисли стосунків подружжя, структурні та змістовні особливості шлюбу, сім'ї,

батьківства, що застосовано для аналізу диспозиції сімейності, яка забезпечувала реплікацію паттернів поведінки за нормативними імперативами. Авторка зауважує, що виокремленні домінантні компоненти диспозиції сімейності: «мотив», «функції», «ролі», «стосунки», «цінності» в змінених соціокультурних умовах розглядаються в роботі як суб'єктивні складові конструювання практик, індивідуально-собистісний зміст яких увиразнює смислову поліфонію практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Важливим в контексті теми є дослідження першооснов трансформацій сім'ї, шлюбу, батьківства. На переконання авторки роботи, в історичній перспективі практики цивільних партнерств та монотеринських сімей знаменували початок змін сім'ї, шлюбу, партнерства та батьківства.

В змісті цього розділу Яцина О.Ф. обґрунтовує і розкриває компоненти теоретичної моделі конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: механізми, предиктори, процес самореференції ідентичності, соціетальні параметри та дискурсивне поле смислів. Запропонована за результатами теоретичного аналізу модель конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства утворює основу авторської концепції постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Авторка розкриває зміст механізмів конструювання практик та здійснює типологію соціально-психологічних предикторів смислів практик. Таке вибудовування матеріалу дисертації, на наш погляд, є продуманим і доцільним, тому що дозволяє в емпіричній частині зосереджувати увагу на висвітленні механізмів конструювання, предикторів смислів практик і самореференції ідентичності.

У *третьому розділі* – «Методичний інструментарій дослідження практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства» обґрунтовано стратегію емпіричного дослідження. Кваліфіковане використання в роботі методичного інструментарію: дескрипція як техніка герменевтичного методу, метод обґрунтованої теорії, дискурс-аналіз, контент-аналіз, кластеризація даних асоціативного експерименту та авторські: модифікація

психосемантичного методу «множинних ідентифікацій» й іпсативна методика дозволили авторці отримати валідні та репрезентативні результати.

Вибірка сформована у відповідності до поставленої мети та завдань і відповідає вимогам щодо репрезентативності відносно генеральної сукупності. Логічне поєднання якісного та кількісного аналізу, широта підходу до вибору дослідницьких матеріалів та застосування методів і процедур, розроблених в рамках феноменологічного, наративного і дискурсивного підходів, дають змогу авторці реалізувати поставлені завдання. Важливо відзначити обґрунтованість вибору методичного інструментарію, адекватного меті дослідження. Вихідними умовами дослідження авторка визначає принципи доповненості (комплементарності) і цілісності. Поєднання цих принципів утворює методологічну систему, що визначає стратегію дослідження, яка дозволяє найбільш адекватно вивчати та всебічно описувати постмодерні трансформації практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Цікавою знахідкою розділу став аналіз проблемно-тематичного спрямування заголовків медіа-текстів, в яких увиразнюються семіотичні трансформації практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Таким чином, створено теоретичне та методичне підґрунтя для дослідження постмодерних трансформацій, результатам якого присвячено *четвертий розділ* дисертації – «Конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: опис та інтерпретація». У цьому розділі авторка подає результати аналізу асоціативного експерименту та фокус-груп, описує виявлені методом обґрунтованої теорії моделі самореферентної ідентичності; розкриває особливості конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства; описує психосемантичні простори множинних ідентифікацій та виявляє складові конструювання практик, що конкретизують особистісні мотиваційні диспозиції суб'єктів практик.

За результатами емпіричного дослідження зроблено важливі висновки про те, що смислова поліфонія практик шлюбно-сімейного партнерства

вказує на зміни принципу конструювання сім'ї як метанорми; виявлені індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі предиктори вказують на аксіологічний плюралізм експлікованих смислів практик, що проявляється у цінності стосунків в/без шлюбу, прагненні до гедонізму, задоволенні утилітарних потреб, професійній самореалізації; виявлено співвідношення особистого досвіду конструювання практик й ідентичності та їхню контекстуальну зумовленість дискурсами; доведено взаємозумовленість процесів конструювання практик та ідентичностей, за результатами яких схарактеризовано моделі самореферентної ідентичності.

Науково обґрунтованими вважаємо результати, отримані за модифікованою методикою «множинних ідентифікацій». Виявлені ризоморфні конфігурації компонентів ідентичності доводять відхилення від заданих рольових позицій, на підставі чого робиться висновок, що у зміненій соціальності гнучка дискурсивна природа ідентичності, піддаючись саморозрізненню та самоозначуванню, артикулює умовність ролей як заданих культурних взірців. Множинність ідентифікацій пояснюється транзицією засад конструювання ідентичності, яка виявляється у переході від нормативності гендерно означених рольових ідентичностей до множинних ідентифікацій на фоні поліконтекстуальності практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Несуперечливо до загального змісту теми дослідження представлено результати за авторською методикою «Конфігурації особистісних виборів приватного життя (КОВПЖ)», де ідентифіковано кластери, зміст яких розкриває особистісні мотиваційні диспозиції суб'єктів практик. Зроблені висновки в повній мірі узгоджуються з теоретичними положеннями.

У *п'ятому розділі* «Шлюбно-сімейні партнерства та батьківства: тенденції постмодерних трансформацій» розкрито дискурсотвірний потенціал конструювання практик, представлено концепцію постмодерних трансформацій соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, узагальнено тенденції трансформацій.

Насамперед авторкою узагальнюються зміни, що відбуваються в функціях досліджуваних практик. З'ясовується характер змін функціональності досліджуваних практик, що, на думку дисертантки, пояснюються переосмисленням нормативних імперативів і конструюванням практик за утвореними парою сингулярними правилами. Визначено, що зміни функціональності пов'язані з проліферацією, яка означає розширення функцій на фоні мінливості, сингулярності правил, в яких змінюються стандарти взаємин подружжя/партнерів. Встановлені особливості функціональності практик та уточнювальний зміст понять: «прагматична функція», «просексуальна функція», «афіліативна функція» конкретизують смислову поліфонію досліджуваних практик шлюбно-сімейного партнерства.

Експліковані дані дозволяють авторці зробити висновок про соціальну транзицію інституційних основ сім'ї, шлюбу й батьківства та транзицію засад конструювання практик та ідентичностей. На думку дисертанта, це призводить до зміни функцій структурування соціальності, а саме, з наслідування соціально-культурних норм на творення нових змістів практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства із якісно відмінними стосунками подружжя/партнерів/батьків.

Уточнена дефініція поняття «партнерства» як емерджентної конструкції, відкритої для конструювання практик на умовах спільних цінностей і домовленостей про різні аспекти співжиття, що не суперечать самоздійсненню ідентичності кожного, логічно і послідовно охоплює зміни, виявлені дисертанткою.

Загальні висновки, які робить Олена Федорівна Яцина, відображають усі основні результати дослідження відповідно до його мети та завдань і свідчать про те, що висвітлені постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства є теоретично обґрунтованими, емпірично перевіреними та практично значущими.

Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, відповідають вимогам до такого виду досліджень. Високий рівень

обґрунтованості наукових положень, висновків, їх вірогідність забезпечені професійним вирішенням автором низки наукових завдань, що сприяли реалізації поставленої мети дослідження.

Дисертація та автореферат оформлені відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України, що висуваються до такого роду наукових робіт. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Позитивні аспекти дисертаційної праці, викладені вище, не відображають повною мірою усіх переваг дослідження, яке виконано на достатньо високому рівні та справляє враження логічності, чіткої послідовності, оригінальності і водночас наукової витриманості. Переваги і позитивні сторони дисертаційної праці, водночас, не позбавляють її певних моментів, що викликають окремі зауваження та побажання:

1. У розділі 1.3.2. на підставі аналізу узагальнених теоретичних даних про аксіологічний плюралізм практик шлюбно-сімейного партнерства та родительства дано аналіз цінностей гедонізму, практицизму й альтруїзму, які в текстовому матеріалі роботи згадуються епізодично.

2. Доцільно було би соціально-психологічні предиктори смислів практик, функціональність яких вбачається у тому, щоби виявити домінантні концепти, які вказують на трансформацію практик шлюбно-сімейного партнерства та родительства, представити у підсумковому розділі у доповненому вигляді. Це, дозволило би проілюструвати особливості постмодерних трансформацій.

3. Недостатня об'єктивність процедури інтерпретації результатів авторської іпсативної методики «Конфігурації особистісних виборів приватного життя (КОВПЖ)» щодо особистісних мотиваційних диспозицій викликає сумніви у її надійності та валідності.

4. Авторка вживає термін «батьківство» для позначення тих практик, які є «статевонезалежними», тобто які зазвичай демонструються родителем чоловічої або жіночої статі, а також для загального позначення всіх моделей поведінки обох родителів. В своїй докторській роботі ми обґрунтуємо

доцільність й необхідність використання термінів «родитель(ка)», «родительське», «родительство», натомість Олена Федорівна не спростовує наше бачення і використовує традиційний, але калькований з російської термін «батьківство». Подвійне значення терміна («родительство» і «отцовство») часто унеможлиблює адекватне розуміння опису психологічних феноменів.

5. При викладі матеріалу авторка інколи переобтяжує окремі речення завеликими синтаксичними конструкціями, що погіршує сприйняття наукового тексту.

Незважаючи на висловлені зауваження та побажання, вони не применшують загальної високої оцінки рівня виконання дисертаційної роботи, її теоретичної цінності та практичної значущості.

З огляду на актуальність, новизну, завершеність і важливість одержаних автором наукових результатів, їхню обґрунтованість і достовірність, а також теоретичну та практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертаційне дослідження Яцини Олени Федорівни на тему: «Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства», представленої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи, вирішує актуальну наукову задачу та відповідає Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент, професор кафедри психології
Навчально-науковий інститут психології
Університет «КРОК»
доктор психологічних наук, доцент

Васильченко О.М.